

ROZSNYÓI ÁGNES

„Memento”, mementók*

A második világháború befejezésének harminc-éves fordulóján világszerte megsokszorozódott a háborúval foglalkozó kiadványok száma. A harminc év során a történészek már fényt derítettek fontosabb eseményekre, kidolgoztak számos történeti részletkérdést, vizsgálták a nagy összefüggéseket. Sőt, összefoglaló munkák nyújtanak immár egységes képet a világháború valamennyi színteréről, az eseményeket mozgató politikai, diplomáciai háttérrel. Örökbecsű művekkel gazdagodott a háborús tematikájú szépirodalom. A háborús tragédiák képzőművészeti, zenei alkotásokat ihlettek.

Mégis, mindezek után is említésre érdemes a hazai évfordulós irodalom néhány terméke. Az egyiket — a már a címben is említett — „Memento” c. kötetet a náciizmus üldözötteinek bizottsága jelentette meg. Tartalmát tekintve rendkívül változatos. Helyet kapnak benne neves írók, költők irodalmi értékű visszaemlékezései, irodalommal nem foglalkozók gyakorlatlan, sokszor akadozó tollával megírt vallomásai, valamint számos vers és novella. Megjelennek a lapokon a háború magyar áldozatai, a népbírósgái perek csak éppen felvillantott részletei.

A formai változatosság szigorú egységét a tragikus tematika határozza meg és teszi a kötetet szomorúan izgalmassá, lebilincselővé. Természetesen, ha az olvasó a túlélő — már okos — főlényével, vagy az ifjúság lényegre törő tudásszomjával veszi kézbe a kötetet, az eseményeket precíz történész szemmel kérve számon —, akkor nem remélhet sokat. Nincsenek benne eddig nem ismert, szenzációs új adatok, melyekről kiderülhetne, hogy a háború sorsát bármivel is befolyásolták, nem olvasható a lábjegyzetek tömegével kibontott eseménytörténet e lapokon, mégis a megírt történetek drámai erővel hatnak ma, harminc év után is. Hogy miért? Valószínűleg azért, mert akiknek életük egy részét, keserves mindennapjait jelentette, hozta a háború, azok előtt újra felidéződnek az egyre távolodó személyes élmények benyomásai. Mert a túlélők vádoló sorai az áldozatoknak állítanak emléket, mert az írások nem a sorsfordító nagy eseményeket, hanem az iszonyatos szürke hétköznapokat mutatják be, a légerekbe hurcoltak „személyes történelmét”. S a téma keltette feszültséget, az újra-újraátélés izgalmát a kötet szerkesztői koncepciója is segíti.

Legnagyobb érdemük talán az, hogy a háború után született nemzedék iskolában tanult, vagy az idősebbektől hallott történelmi ismereteinek csontvázát élő anyaggal töltik ki, jól érzékelve a kor légkörét. A válogatás sokszínű: a közölt visszaemlékezések az ellenállási mozgalmat, a munkaszolgálat és a zsidóság elhurcoltatását és lágeréletét egyaránt életre keltik. Szólnak a sport- és kulturális élet háborús veszteségeiről és bemutatják néhány pillanatképpen a népbírósgák előtt bűneikért felelő gyilkosokat. Külön kell szólni arról a fejezetről, mely a magyar leventék sorsáról ad néhány oldalas összefoglalást. Részletes elemzések, statisztikai felmérések, lírai visszaemlékezések foglalkoztak már a magyar háborús irodalomban a katonák és a háborútól sújtott ország polgári lakosságának veszteségével, de mindeddig csak nagyon kevés tudomásunk

*Memento: Magyarország 1944. (Bp. Kossuth K. 1975.) Magyar írók tanúságtétele. 1944—45. (Bp. Szépirodalmi K. 1975.) *Moldova György*: A Szentimre induló. (Bp. Magvető K. 1975.)

van a leventék elhurcolásáról. Csak — sajnos itt is — nagyon röviden, vázlatosan érintve, de legalább odafigyelve ismertetik azoknak a gyermekeknek a sorsát, akiket 14—15 éves korukban kiszakítottak otthonaikból, s akiket a nyilasok háborús céljaira „igénybe vettek”. A szerencsétlen fiatalok részben elpusztultak a harcokban. Budapesten az utolsó napok kilátástalan harcaiban ezeket a védtelen gyermekeket vetették oda áldozatul, mint a Hunyadi páncélos hadosztály katonáit. Az olvasó előtt felelevenednek a személyes élmények: a Rózsadombon folyó harcok után, a felszabaduláskor a szétlőtt géppuskaállások mellett az elesettek kivétel nélkül 20 éven aluli, de inkább 15—17 éves gyermekek voltak. Más csoportokat gyalog-menetben indítottak Németország felé és a legnehezebb körülmények között, éhezve, fázza, elgyengülve, sokszor vezetőiktől magukra hagyottan vándoroltak céltalanul, míg a felszabadulás után hazatérhettek. Voltak, akik a hadsereggel átkerültek Németországba, ahol ugyancsak nehéz sorsuk volt. — A leventék háborús részvételéről, veszteségeikről nincsenek pontos adatok, de azt azért tudnunk kell, hogy a második világháború áldozatai között ők is ott vannak és sokuk oktalan pusztulása a túlélők szenvedései, egész életükre kiható szenvedéseik, élményeik alapján valóban „helyük van a mementóban”.

E kötet mellett számos más jelentős kiadvány is megjelent az évfordulóra. Nem bibliográfiai felsorolásra törekedve, még csak a legjelentősebbeket sem kiemelve kell megemlíteni a „Magyar írók tanúságtétele (1944—45)” c. kiadványt, melyben négy már megjelent művet fűztek egybe: Darvas József: Város az ingoványon, Déry Tibor: Alvilági játékok, Kassák Lajos: Kis könyv haldoklásunk emlékére és Nagy Lajos: Pincenaplóját.

Bár e művek mind ismertek, ismételt közreadásuk mégis indokolt. Az ismert szövegek újraolvasásukkor is szépek és igazak. A kevésbé irodalmi igényvel íródott előbb említett visszaemlékezések mellett magas irodalmi igényeket is kielégítenek Déry és Nagy Lajos emlékezései a budapesti emberek tízezreinek személyes élményeit idézve fel. Darvas visszatekintése precíz, forrásértékű, Kassák költői. Mindegyiket áthatja a humanizmus, mely gyűlölettel lázad az ostoba erőszak ellen. Személyes sorsuk összefonódik a közös sorssal, együtt élnek és szenvednek társaikkal, haragszanak rájuk; de — éppen humániumukból fakadóan — megbocsátanak nekik. Ember-társaikon a háborús pszichózis hatását vizsgálják, felidézik azt az embertelen lélekrombolást, mely a két világháború közötti korszakban a tömegekre állandó nyomásként hatott és olyan mélyre hatolt, hogy a társadalomnak azt a részét is, mely a háborús időkben a legutolsó pillanatig mentes maradt a reakciótól, a fasizmustól — végeredményben harc képtelenné tette.

Történelmi eszközökkel eddig meg nem ragadott tömegpszichikai hatások ezek, s az írások — noha szépirodalmiak — a történelmi irodalmat gazdagítják, mégis: az emberi történelemhez tartozó szubjektív, hitelesen szubjektív vonásokkal.

Az új háborús szépirodalmi művek közül érdemes Moldova György A Szentimre induló c. kötetére is néhány szóban kitérni. A mű a gettóról szóló könyvek közül kitűnik különleges kettős-ségével; a budapesti zsidóság gettóba zárásának és gettóbeli életének objektív, realista hitelességével és az ezt az életet heroikus küzdelemmel oltalmazó hős egyéniségének, emberi magatartásának szubjektív indulatú lelkes rajzával. Mindemellert Moldova lényegében történetileg is pontos. Szinte forrásszerű alapozottsággal írja le a gettó-élet mozzanatait, a menekült lengyel zsidó (Koterba) szerepének beiktatásával pedig olyan, eddig elhanyagolt eseményre utal, mely való-ságos epizódja volt a lengyel—magyar kapcsolatok második világháború alatti történetének. A regény ismét eszünkbe idézi azt a többször elhangzott igényt, hogy mennyire érdemes lenne történelmi vizsgálódásokat is folytatni e témában, hiszen a menekült lengyelek magyarországi sorsával egy 1946-ban megjelent röpiraton és Lagzi József néhány értékes tanulmányán kívül igen kevés írás foglalkozik. (A lengyeleknek egy összefoglalója kivételével.)

Három kiadványt ragadtunk a háború befejezésének harmincadik évfordulójára megjelent irodalomból ki, inkább csak találomra. Mindegyik más-más műfajban közelíti meg a „témát”, de összetartja őket a szándék: a háború elembertelenítő hatását mementóként újra és újra a társadalom, az olvasók elé idézni.